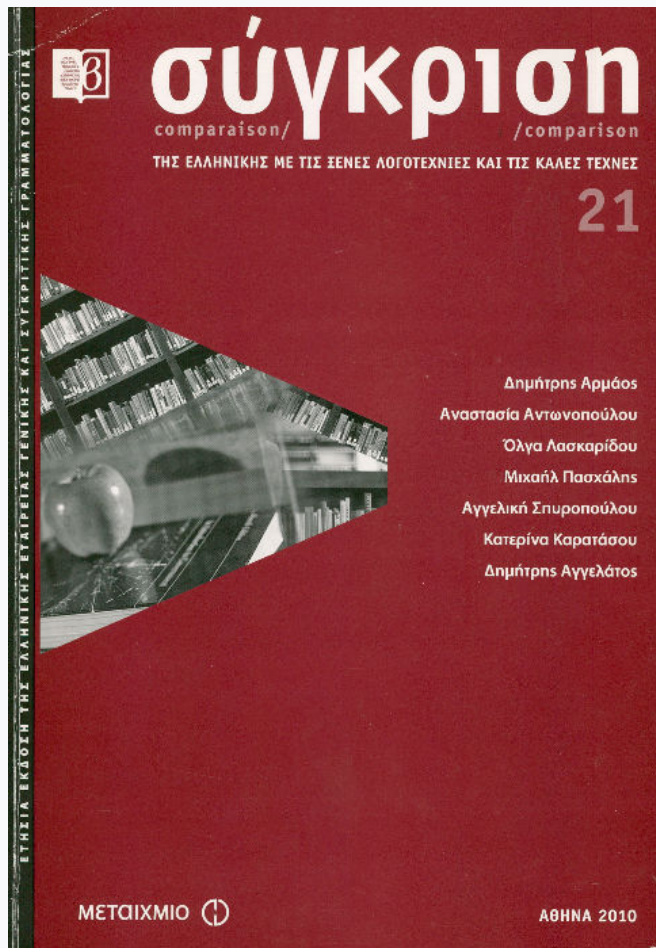

Σύγκριση

Τόμ. 21 (2010)

Η ευάγωγη θεωρία (εντός) της λογοτεχνίας:
Θεωρία και λογοτεχνία στο κριτικό έργο του Δ.Ν.
Μαρωνίτη

Δημήτρης Αγγελάτος

doi: [10.12681/comparison.89](https://doi.org/10.12681/comparison.89)

Copyright © 2017

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αγγελάτος Δ. (2017). Η ευάγωγη θεωρία (εντός) της λογοτεχνίας: Θεωρία και λογοτεχνία στο κριτικό έργο του Δ.Ν. Μαρωνίτη. *Σύγκριση*, 21, 130–135. <https://doi.org/10.12681/comparison.89>

Η ευάγωγή θεωρία (εντός) της λογοτεχνίας:
 Θεωρία και λογοτεχνία στο κριτικό έργο
 του Δ. Ν. Μαρωνίτη*

Στο Προλόγισμα του βιβλίου του, που φέρει τον τίτλο *Κειμενοφιλικά*¹ και αποτελεί συναγωγή δέκα κριτικών του κειμένων (τα εννιά δημοσιευμένα μεταξύ 1990 και 1997) για τη νεοελληνική ποίηση και πεζογραφία, ο Μαρωνίτης θεματοποιεί μιαν «έμμομη ιδέα» του και, απευθυνόμενος στον «υποψιασμένο αναγνώστη» (ό.π., σ. 8), σημειώνει ότι ο τελευταίος μπορεί εύκολα να τη διακρίνει στα κριτικά κείμενα που συγκροτούν τα *Κειμενοφιλικά*. Η «έμμομη» αυτή ιδέα αφορά την «προτίμησή» του «σε σήματα Ποιητικής που περιέχονται μέσα στα ίδια τα κείμενα» και την ομότροπη «επιφύλαξη» του «για αναγνωστικές μεθόδους προκατασκευασμένες, οι οποίες συχνά αντιγράφουν δογματικές εντολές που παράγονται στο χώρο της ακαδημαϊκής θεωρίας περί λογοτεχνίας» (ό.π.)· κρίνει ωστόσο σκόπιμο αμέσως παρακάτω να υπογραμμίσει, απευθυνόμενος σε άλλη ομάδα αναγνωστών, διαφορετικά «υποψιασμένων», ότι η επιφύλαξη αυτή δεν ισοδυναμεί κατ' ανάγκη με «άγνοια ή περιφρόνηση των θεωρητικών αναζητήσεων» (ό.π.), ή, θα πρόσθετα, με (καλυμμένη) απόρριψη προερχόμενη από κάποιον που υποδύεται ότι γνωρίζει τα κατατόπια της θεωρίας της λογοτεχνίας (πράγμα άλλωστε σύνηθες όχι μόνο, σπεύδω να σημειώσω, στις πανεπιστημιακές πρακτικές).

Υπάρχει, μ' άλλα λόγια, στην αντίληψη του Μαρωνίτη ένας τύπος θεωρητικού λόγου στείρος (βασίζεται στη μηχανική αντιγραφή) και δευτερογενώς δογματικός (ακολουθεί τις «δογματικές εντολές» του προτύπου), αλλά γι' αυτή την κατάσταση πραγμάτων δεν ευθύνεται η πρωτογενής, έστω δογματική, θεωρητική αφετηρία, ακόμα και αν προβλήθηκε ως πανάκεια (από ποιους; Σε ποια ιστορικοπολιτισμικά συμφραζόμενα; Για ποιο λόγο; Με ποιο στόχο;) για την επίλυση του μείζονος προβλήματος κάθε θεωρίας της λογοτεχνίας, συναρτημένης, ομολογημένα ή μη, με τη συγκριτολογική προοπτική: *Τι κάνει, δηλαδή, ένα κείμενο να είναι λογοτεχνικό.*

Γι' αυτή την κατάσταση πραγμάτων, σπεύδω να διευκρινίσω –και φαντάζο-

* Εισήγηση σε επιστημονική ημερίδα αφιερωμένη στο έργο του Δ. Ν. Μαρωνίτη: Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία, 27/11/2009.

μαι ότι ο Μαρωνίτης συμφωνεί—, ευθύνονται μάλλον οι ενασχολούμενοι έτσι ή αλλιώς με τη θεωρία: ευθύνεται, για να είμαι ακριβέστερος, ο μεθοδολογικός τους προσανατολισμός και οι αναλογούσες σ' αυτόν επιλογές του καθενός. Αν αίφνης το γενναίο εγχείρημα του R. Jakobson να εντοπίσει, να αναλύσει και να ερμηνεύσει (μέχρις ενός ορίου) τους όρους ύπαρξης και λειτουργίας του *λογοτεχνικού*, τη γνωστή σε όλους μας *λογοτεχνικότητα*,² γίνεται ανεπεξέργαστα και ανυποψίαστα δεκτό από επιγόνους, που δεν έμαθαν από τους δασκάλους τους (μ' όποιον δάσκαλο καθίσεις...) ότι η πόρτα της λογοτεχνίας δεν ανοίγει μ' ένα μόνο κλειδί αλλά με τον γόνιμο και τολμηρό συνδυασμό πολλών κλειδιών, τα οποία από την εποχή του *Περί Ποιητικής* και μετά περιμένουν υπομονετικά και αισιόδοξα (αν μου επιτρέπεται η μεταφορά) τη συναρμογή τους από διαβασμένους φιλόλογους, που διαβάζουν πολλά λογοτεχνικά κείμενα και όχι θεωρίες περί κειμένων, τότε ο πολύγλωσσος Jakobson, που διάβασε τόση λογοτεχνία όση δεν φανταζόμαστε, και η θεωρία του, που αναπτύχθηκε γόνιμα μέσα στο κλίμα των κοσμογονικών αλλαγών της λογοτεχνίας και της τέχνης στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, εξατιμίζονται, για να καταλήξουν ένα στεγνό σχήμα, ετοιμοπαράδοτο σε «αόμματους» όχι «ραψωδούς» —στη ροΐδεια διατύπωση—³ αλλά θεωρητικούς.

Αυτό τον «αόματο» θεωρητικό λόγο, ερήμην της λογοτεχνίας αλλά και της ίδιας της θεωρίας, θεματοποιεί αποτρεπτικά ο Μαρωνίτης υπέρ ενός άλλου τύπου θεωρητικού λόγου περί λογοτεχνίας, δραματοποιημένου, θα έλεγα, μέσα από τα «υλικά» που η ίδια η λογοτεχνία προσφέρει σε όποιον πράγματι θέλει να την ακούσει, να τη δει και —γιατί όχι;— να την αγγίξει. Την αντίληψή του αυτή ο Μαρωνίτης την επαναδιατυπώνει μελετώντας την ποιητική συλλογή της Μαρίας Λαϊνά *Ρόδινος φόβος*, στο σημείο όπου εκθέτει διάφορες πτυχές του ζητήματος αν και πώς διδάσκεται η ποίηση, με τους παρακάτω όρους: «[...] μπορεί η ίδια η ποίηση να έχει στο εσωτερικό της τη δική της θεωρία, αποτυπωμένη με τα δικά της κάθε φορά ενδοποιητικά σήματα».⁴

Ό,τι ζητεί κατά βάση ο Μαρωνίτης είναι, θα έλεγα, να γίνει αντιληπτή από τους θεωρητικούς μια δεσπόζουσα προϋπόθεση μεθόδου στα εγχειρήματά τους, ότι δηλαδή η λογοτεχνία δεν κέρτα ενώπιον των μελετητών απλώς για να διηγηθεί μια «ιστορία» ποικίλων ειδολογικών προδιαγραφών, κειμενικών ή / και επικοινωνιακών, αλλά και για να «διηγηθεί», έμμεσα ή ρητά, ευθέως ή πλαγίως, φορτικά ή διακριτικά, τον εαυτό της: τι (μπορεί να) *είναι*, μ' άλλα λόγια, και τι (μπορεί να) *κάνει*, κρατώντας, όσο «διάστημα» της χρειάζεται (μια λέξη, μια παράγραφος, ένα κεφάλαιο), μια απόσταση από την «ιστορία» που διηγείται, για να «επιστρέψει» στην τελευταία όταν τελειώσει (τελειώνει;) με τον εαυτό της.

Η οργάνωση του λόγου της λογοτεχνίας, η διαστρωμάτωσή του, αναδεικνύει τη *διαλογική* του φορά, αφού κάθε λέξη αυτού του λόγου ορίζει ένα ευρύ επικοινωνιακό πλαίσιο διασχέσεων. Δεν έχω σκοπό να αναφερθώ εδώ σ' αυτή την κατάσταση πραγμάτων· σημειώνω μόνον ότι στο εσωτερικό του κειμένου οι πραγματωμένες μορφές του *λογοτεχνικού* (η προσωδία, η ρητορική, η μυθοπλασία κλπ.) διαπλέκονται *διαλογικά* με τους όρους σύστασής τους, τη θεωρία τους. Η λογοτεχνία συνεπώς «διηγείται», την ίδια στιγμή που πραγματώνεται, τη θεωρία της, *διαλόγου*, δραματοποιώντας, όπως σημείωσα παραπάνω, τον εαυτό της.

Αυτή την, ας μου επιτραπεί να πω, *διαλογοποιημένη* θεωρία συνήθως παρακάμπτουν όσοι θεωρητικοί έχουν αποφασίσει ότι η λογοτεχνία υπάρχει για να επιβεβαιώσει την ισχύ κάποιου (εξατμισμένου ή στεγανού – αδιάφορο) θεωρητικού σχήματος, τη μονόχορδα επαναλαμβανόμενη αξία του οποίου έχουν ολικώς ή μερικώς αποϊστοριοκοποιήσει.

Όμως κάθε θεωρία αξία του ονόματός της («κατανοούσα θέαση ενός συνόλου το οποίο έχει ήδη διερευνηθεί [...], γενική θεώρηση ενός συστήματος που διέπεται από μια έλλογη τάξη» σημειώνει ο J. Starobinski)⁵ οικοδομείται πάνω στη μόνη στέρεη βάση, που είναι ακριβώς το τι «ζητούν» τα λογοτεχνικά κείμενα από αυτήν – αποτυπωμένο στον ένδον *διάλογο* που προανέφερα–, όχι ανάποδα, στο τι θέλει εκείνη από τα λογοτεχνικά κείμενα· οικοδομείται ακριβώς, διευκρινίζω, στην ιστορικότητα των λογοτεχνικών μεγεθών που εξετάζει, στη βαθιά επίγνωση ότι η απάντηση στο μείζον ερώτημά της για το *τι είναι* και *τι κάνει* η λογοτεχνία δεν μπορεί παρά να έχει ιστορικό πρόσημο, να εγγράφεται δηλαδή σε μια εποχή, στη βαθιά επίγνωση ότι η θεωρία είναι άρρηκτα δεμένη με την ιστορία, ότι χωρίς την ιστορία η θεωρία καταλήγει, για να παραφράσω μια επί του ζητήματος παλαιότερη διατύπωση του σπουδαίου θεωρητικού G. Genette, ένα υποβρύχιο με πανιά.

Ωστόσο, επειδή διατυπωμένες θεωρίες λογοτεχνίας υπάρχουν και τρέφουν τον νεότερο ομόλογο στοχασμό με τις αρχές περί *λογοτεχνικότητας* που έχουν αναπτύξει, βασισμένες στην κατηγοριοποίηση και ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων (ποιος σύγχρονος π.χ. θεωρητικός δεν ανατρέχει στο *Περί Ποιητικής* ή στον Λογγίν, στους αδελφούς Aug. και Fr. Schlegel ή στον Fr. Schiller, στον Jakobson, στον M. M. Bakhtin ή στον R. Barthes;), ο θεωρητικός καλείται να κάνει μια επιλογή μεθόδου: Θα προχωρήσει στο δικό του έργο μεταθέτοντας στην εποχή του, εν είδει αυτόματου πιλότου, την όποια θεωρία έμαθε ή του έμαθαν (είπαμε: με όποιον δάσκαλο καθίσεις...), αποϊστοριοποιώντας τη, δηλαδή απολυτοποιώντας τη δογματικά, ή θα προχωρήσει εν επιγνώσει της

ιστορικότητας κάθε θεωρίας, έτοιμος να αξιοποιήσει, με την περίσκεψη που η ιστορική αυτοσυνειδησία παρέχει, πτυχές των θεωριών που γνωρίζει (γιατί υπάρχουν και άλλες που δεν γνωρίζει), καθώς θα εξετάζει όσα λογοτεχνικά κείμενα τον ενδιαφέρουν;

Δεν χρειάζεται να διευκρινίσω ότι υποστηρίζω τη δεύτερη εκδοχή (έχω περάσει από την πρώτη και γνωρίζω «τι ομιλώ»), μόνη ικανή να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις που θέτουν τα ίδια τα λογοτεχνικά κείμενα στους θεωρητικούς (στην πρώτη περίπτωση, οι απαιτήσεις της λογοτεχνίας εξαλείφονται υπεροπτικά εν ονόματι του υποτιθέμενου διαχρονικού και διατοπικού εκτοπίσματος της θεωρίας και του μονοδιάστατου, τυφλού όγκου παραγγελμάτων της). Οι απαιτήσεις τώρα αυτές, η ένδον θεωρία που επισημαίνει ο Μαρωνίτης, ο ένδον *διάλογος* λογοτεχνίας και θεωρίας, δεν περιμένουν σαν καλά παιδιά απλώς την πλήρωσή τους, αλλά αντιστέκονται στη συνθεώρησή τους με ό,τι έρχεται «απ' έξω», σ' έναν διμέτωπο αγώνα.

Πρόκειται για τον αγώνα της πραγματικής θεωρίας, δηλαδή της ένδον θεωρίας (ακριβώς γιατί είναι αζεχωριστή από τη λογοτεχνία και την απαραβίαστη ιστορικότητά της), με την «απ' έξω» θεωρία. Στο πρώτο μέτωπο (συγχωρείστε μου τους όρους πολεμικής), ο αγώνας αυτός οδηγεί στο πλήρες αδιέξοδο, συχνά τη γελοιοποίηση της υπεροπτικής αποϊστορικοποιημένης θεωρίας. Στο δεύτερο, όμως, απέναντι στην πραγματική θεωρία βρίσκεται εκείνη που ξεκινά και προσπαθεί να γίνει κι αυτή πραγματική θεωρία, να δεθεί άρα με τη λογοτεχνία, όχι να την κάνει φερέφωνό της· εδώ ακριβώς έχουμε την ευάγωγη, δηλαδή *διαλογική*, αντίσταση της θεωρίας, καθώς η δύναμη αυτή θεωρία που έρχεται «απ' έξω» οδηγείται στον σωστό δρόμο: στη λογοτεχνία και την ιστορία. Ή, μ' άλλα λόγια, ο *Οιδίπους Τύραννος* που δείχνει το δρόμο στον Αριστοτέλη, η πεζογραφία του Φ. Ντοστογιέφσκι το δρόμο στον Βακhtin, η ποίηση του Β. Χλέμπνικοφ το δρόμο στον Jakobson, ο Μπαλζάκ, μεταξύ άλλων, το δρόμο στον Barthes, το *Αναζητώντας το χαμένο χρόνο* του Proust το δρόμο στον Genette.

Ο Μαρωνίτης αυτή την ένδον θεωρία, δηλαδή την πραγματική θεωρία της λογοτεχνίας, προβάλλει ως ροΐδειο «ανθυπνωτικόν φάρμακον»⁶ για τους θεωρητικούς, που καλούνται είτε να «μάθουν» τη λογοτεχνία (και άρα την ιστορία), και να αποφασίσουν πού θα τοποθετήσουν το έργο τους, είτε να την «ξεμάθουν» και να βρουν μάτια, αυτιά, χέρια για να τη συναντήσουν ξανά.

Μια θεωρία της λογοτεχνίας που λειτουργεί ακριβώς στο διαλογικό πεδίο της λογοτεχνίας και της ιστορίας, εξαγόμενο της δημιουργικής σύγκρουσης της ένδον με την «έξω» θεωρία, μπορεί να εκπληρώσει τον πραγματικό στόχο της, δηλαδή να συνθέσει μια επιστημονική βάση μεθόδου ή μεθόδων που θα διέπο-

νται από τις θεμελιώδεις επιστημολογικές προϋποθέσεις (τη σαφήνεια των υποθέσεων, την ακριβέστατη χρήση των εννοιών, την επαλήθευση και πρακτική εφαρμογή των διατυπώσεων) για την ενίστορη έρευνα, τον συνδυαστικό στοχασμό και την αναλυτική διατύπωση αξιολογικών κρίσεων, βάσει των οποίων είναι εφικτό, εύλογα και αποτελεσματικά, να περιγραφούν και να ερμηνευτούν τα λογοτεχνικά κείμενα μιας εθνικής λογοτεχνικής παράδοσης, ή περισσότερων, συγκριτολογικά θεωρημένων.

Αφετηρία όλων αυτών μπορεί να είναι, όπως ελπίζω να έδειξα, η ένδον θεωρία και η συγκρουσιακή διάστασή της στην αντίληψη του Μαρωνίτη. Την τελευταία έχει αναπτύξει ο ίδιος ήδη από το 1979 στο υποδειγματικό για τη σύγχρονη θεωρία της λογοτεχνίας κείμενό του «Παρανάγνωση – Ανάγνωση – Φιλολογική ανάγνωση»,⁷ στο κέντρο ενδιαφέροντος του οποίου βρίσκεται η ποιητική γλώσσα· δεν θα σχολιάσω αυτό το κείμενο, αρκούμε μόνο να σημειώσω τη σπουδαιότητα της *παρανάγνωσης*, θεωρημένης ως το συγκρουσιακό εκείνο κομβικό σημείο που οδηγεί από την *ανάγνωση*, τον «κώδικα» δηλαδή της ποιητικής γλώσσας, στο εντυχές αποτέλεσμα της *φιλολογικής ανάγνωσης*. Αν η *ανάγνωση* μπορεί εύλογα να συσχετιστεί με την ένδον θεωρία, η *παρανάγνωση* με τη σύγκρουση ένδον και «έξω» θεωρίας (με τις αρνητικές αλλά κυρίως τις θετικές σημάνσεις της), το «χάρτη» ακριβέστερα, κατά τη διατύπωση του Μαρωνίτη, αυτής της σύγκρουσης, η *φιλολογική ανάγνωση* μοιάζει να αντιστοιχεί με την επιτυχή και πραγματική θεωρία της λογοτεχνίας, όπως τουλάχιστον την αντιλαμβάνεται ο γράφων.

Αφήνω το συσχετισμό του τρίσημου αυτού σχήματος με όσα περί θεωρίας της λογοτεχνίας σημείωσα για άλλη περίπτωση, μαζί με τη διερεύνηση της ερευνητικής υπόθεσης εργασίας να εξεταστεί το ίδιο το κριτικό έργο του Μαρωνίτη μέσα από το πρίσμα της δικής του αντίληψης περί θεωρίας. Ποια είναι τα λογοτεχνικά κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας και η θεωρία τους που οδηγούν τον Μαρωνίτη να πιάσει το σφυγμό της πραγματικής θεωρίας της λογοτεχνίας; Ρίξτε μια ματιά στο κριτικό του έργο και μετρήστε. Από αυτό το σημείο μπορούμε να ξεκινήσουμε την άλλη φορά...

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1 Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Κειμενοφιλικά. Ποίηση: Καβάφης, Σεφέρης, Ρίτσος, Λαϊνά. Πρόζα: Δημητριάδης, Δημητρίου, Μιτσο-*

τάκη, Πολίτη, R. Beaton, Τσόκλης, Αθήνα, Κέδρος, 1997.

2 Βλ. R. Jakobson, «Γλωσσολογία και

ποιητική» (1960), στο: *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*, μτφρ. Άρ. Μπερλής, Αθήνα, Εστία, 1998, σσ. 57-98.

3 Βλ. Εμμ. Ροΐδης, «Περί συγχρόνου ελληνικής ποιήσεως» (1877), στο: *Άπαντα*, τόμ. Β': 1868-1879, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1978, σ. 298.

4 «Λαϊνά: *Ρόδινος φόβος*» (1993), στο: Μαρωνίτης, *Κειμενοφιλικά*, σ. 49.

5 Βλ. J. Starobinski, «Η κριτική σχέση» (1967), μτφρ. Βαγγ. Μπιτσιώρης, *Ο Πο-*

λίτης 42 (Απρ.-Μάιος 1981), σσ. 85-93· το παράθεμα: σ. 85.

6 Εμμ. Ροΐδης, «Τοις εντευξομένοις: «Πάπισσα Ιωάννα» (1866), στο: *Άπαντα*, τόμ. Α': 1860-1867, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1978, σ. 71.

7 Βλ. «Παρανάγωση – Ανάγωση – Φιλολογική ανάγωση» (1979), στο: *Πίσω Μπρος. Προτάσεις και υποθέσεις για τη νεοελληνική ποίηση και πεζογραφία*, Αθήνα, Στιγμή, 1986, σσ. 183-197.

SOMMAIRE

DIMITRIS ANGELATOS: Théorie littéraire et littérature dans l'œuvre critique de D. N. Maronitis

Ce qui nous intéresse dans cette étude, est de commenter la conception du *théorique* en matière de littérature, sur laquelle est basée l'œuvre de l'éminent critique de la littérature néo-hellénique, D. N. Maronitis. La théorie, selon lui, du *littéraire* s'articule chaque fois de façon appropriée, apparente ou latente, à l'intérieur même du fait littéraire, en établissant ainsi une relation *réflexive* entre le *littéraire* et le processus de sa formation, située dans le temps ; ce qui en effet constitue une relation profondément *dialogique*, qui ne respecte pas l'« intégrité » des systèmes théoriques qui viennent « du dehors » de la littérature.